

Ton Denters

Stads flora

van de Lage Landen

FONTAINE UITGEVERS

Aan Aafke

... alles-in-één: meedenkster en beziëld floriste

colofon

Dit boek is een uitgave van
Fontaine Uitgevers, Amsterdam
www.fontaineuitgevers.nl

TEKST EN SAMENSTELLING Ton Denters
met inbreng van Filip Verloove, Leni Duistermaat en Joop Schaminée

BIJZONDERE DANK AAN Martin Fontijn ... die deze flora initieerde

TEKSTREDACTIE Aafke van Nierop

VORMGEVING Hans Lodewijkx, Judith Jansen

FOTOGRAFIE Ton Denters e.a.

CARTOGRAFIE Richard Bastiaans

INDEX Claud Biemans

DATA-ANALYSE EN VERSPREIDINGSKAARTEN FLORON | Laurens Sparrius, Sascha van der Meer en
Dion van der Hak

SPECIALE ONDERSTEUNING Claud Biemans, Edwin Dijkhuis, Erik Lam, Gerrit Hendriksen, Grada Menting,
Jorine Noordman, Leonie Tijmsa, Peter Wetzels en Valentijn ten Hoopen

STEDENINFORMATIE EN BEZOEKEN Filip Verloove (alle Vlaamse steden), Rutger Barendse (Genk),
Luc Devos en Joke Vanzandweghe (Brugge), Erik Molenaar (Antwerpen), Maurice Segers (Brussel),
Geert Heyneman (Gent), Thomas Gyselinck (Leuven), Sipke Gonggrijp (Alkmaar), Peter Hegi
(Den Haag), Remko Andeweg en Willemien Troelstra (Rotterdam), Grada Menting en Wim van Wijn-
gaarden (Middelburg-Veere), Joop de Wilde (Amersfoort), Guus de Vries en Edwin Dijkhuis (Groningen),
Gerrit Hendriksen (Deventer), Minne Feenstra, Jan Jansen, Gerard Dirkse, Sophie Hochstenbach en
Niels Eimers (Nijmegen), Aad van Diemen en Erik van der Hoeven (Breda), Rob Vereijken (Tilburg),
Maurice Martens en Herman van Wissen (Maastricht), Kasper Reinink (Zutphen), Wim Vuik (Utrecht),
Erik Simons, Erik Slootweg en Lieuwe Haanstra (Wageningen)

STADSPANTENSOCIOLOGISCH ONDERZOEK Joop Schaminée (algeheel), Wim Vuik en John Jansen
(Utrecht), Edwin Dijkhuis (Groningen), Erik Simons (Wageningen), Niels Eimers (Nijmegen),
Wim van Wijngaarden en Grada Menting (Middelburg)

© 2020 Fontaine Uitgevers

ISBN 978 90 5956 973 7

NUR 424

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm,
elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestem-
ming van de uitgever.

Deze uitgave is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Noch de maker, noch de
uitgever stelt zich echter aansprakelijk voor eventuele schade als gevolg van eventuele onjuistheden
en/of onvolledigheden in deze uitgave.

Fontaine Uitgevers is onderdeel van Uitgeefhuis Nieuw Amsterdam

Een steenrijke flora

Inleiding

Onze steden zijn het domein van stadsplanten. Ze komen er spontaan op, gaan hun eigen gang. Dat levert een onverwachte en boeiende rijkdom op. De biodiversiteit is groot. De stad telt veel speciale, unieke soorten, sommige zijn er al sinds mensenheugenis thuis. Tweederde van onze natuurlijke flora huist in steden. De basisflora van de stad omvat circa 1350 soorten. Er is een mix van oude, getrouwe en nieuw inburgerende soorten. Daarbovenop zijn er talloze tijdelijke verschijningen en eenmalige voorbijgangers. De stad is zo de ultieme vergaarbak; de plaats waar zo ongeveer alles kan opduiken. Het leidt tot een ellenlange groslijst die de 3000 ontstijgt. Die rijkdom met elke keer weer andere soorten, direct onder onze ogen, is fascinerend. Echt speciaal zijn de 360 uitgesproken stedelijke soorten met een hoge urbane binding. Het zijn onderscheidende soorten, de smaakmakers van de stadsflora, met hun eigen verhaal en een fascinerende historie. Deel daarvan zijn 80 prille nieuwkomers, met in deze stadsflora voor het eerst een podium, compleet met hun nieuwe Nederlandse naam.

Stadsflora van de Lage Landen

Nederland en Vlaanderen, *de Lage Landen*, zijn historisch met elkaar verbonden en vormen één taalgebied. Maar er is meer verbondenheid; de steden van de *Nederlanden* herbergen een vergelijkbare stadsflora, die samenhangt met het verleden, de periode dat onze steden uitgroeiden tot belangrijke vestingsteden. De oude ommuringen brachten de muurflora, de inrichting van kruidentuinen de eerste verwilderende tuinplanten en onze handelsnijverheid importplanten uit alle continenten. Daarbij is er een nieuw aspect: onze stadsgewesten ontpoppen zich als het mediterrane noorden. Met het opwarmende klimaat zijn de steden een voorportaal voor zuidelijke soorten.

De Lage Landen is in brede zin de benaming voor de Noordwest-Europese laagvlakte, de omvangrijke rivierdelta die zich uitstrekt tot in Polen. Meer specifiek staat het voor de Nederlanden; eertijds alle 16^e-eeuwse Nederlandse gewesten verenigd in de Zeventien Provinciën met inbegrip van België, Luxemburg en de Franse Nederlanden. In de huidige tijd wordt met de Lage landen naar het Nederlands-Vlaamse grondgebied verwezen. Dit levert een mooi samenhangende historische, landschappelijke en klimatologische omgrenzing op; een perfect kader voor deze stadsflora.

Natuur als regisseur

De stad wordt gezien als mensenwerk. Alles lijkt gepland, maar er is een andere werkelijkheid. Steden zijn evenzeer het domein van een spontane flora, die haar eigen gang gaat. Als we een plek even uit handen geven, neemt de natuur het over. In no-time wordt de aanzet gegeven tot een weelderige plantengroei, die resulteert in een groen stadsbos. Als natuurhabitat verschilt de stad van het buitengebied door een overmaat aan verhardingen. Zo bestaan de Randstad en de grote Vlaamse stadsgewesten voor een vijfde uit steen en asfalt. Stenigheid bepaalt in hoge mate de stedelijke natuur. Dat nogal wat soorten van nature eigenlijk heel vertrouwd zijn met de versteende stad wordt mooi verwoord door Jelle Reumer (2000):

“ Een niet onbelangrijk deel van het leven in de steden is van oorsprong rotsbewoner. Een gebouw is daarbij gewoon een object dat net zoals een rots kan worden bewoond. Iedereen die wel eens een vakantie in het Middellandse Zeegebied heeft doorgebracht kent uit eigen ervaring de uit natuursteen gestapelde huizen en muren. Dikwijls verschilt zo'n wand niet of nauwelijks van de ter plekke aanwezige natuurlijke rotswanden: dezelfde stenige aard, een gelijksoortig grillig reliëf met ook zijn gaten en spleten. We treffen er dan ook dezelfde planten- en diersoorten: vele varens, rotsplanten, muurhagedissen, rotsduiven en trechterspinnen. Voor al dit leven is de stenige stedelijke ruimte, met inbegrip van al haar vlakke verhardingen, een rotsgebied.

Het is primair de stadsflora die de versteende stad tot een natuurdomein transformeert. Deze dringt overal door: in straatputten tot op groendaken. De stad telt veel mobiele soorten, die snel een nieuw milieu kunnen innemen. De stad is daarnaast het domein van zeldzame, kwetsbare soorten. In binnensteden is botanisch erfgoed te vinden; historische stadskruiden, medicinale planten die hier zijn thuisgeraakt. Naast monumentale stadspflanzen zijn er 'buitenstedelingen', die binnen de stedelijke ruimte een toevluchtsoort vinden, zo telt Amsterdam twaalf stadsrandorchideeën. En in de intensief gemaaide gazons in het Mechelse Vrijbroekpark is **Kruipend moerasscherm**, een in heel Europa bedreigde soort, massaal present. De stadsflora is iets wat leken en kenners blijft verrassen en verbazen. Ook voor Koos van Zomeren, natuurschrijver en columnist, opende zich een nieuwe wereld.

“ Als het over Amsterdam gaat vertel ik altijd dat ik jarenlang met grote regelmaat mijn auto heb geparkeerd op de Stadhouderskade en dat hij niet één keer is leeggeroofd. Dat gelooft niemand, dat kan ik blijven vertellen. Mijn uitgever zit op de Singel en mijn krant heeft burelen in de Paleisstraat. Ik ken het Rijksmuseum. Ik ken het Muziektheater. Ik heb pas nog een trui gekocht bij de Bijenkorf. Ik hou het nieuws bij over Amsterdam Ik mag dan uit de provincie zijn, ik weet toch best wat af van Amsterdam. Maar van de flora van Amsterdam? Ik wist niet eens dat Amsterdam een flora had! Daarom verheug ik mij enorm op het boek dat u nu in uw handen houdt. | Koos van Zomeren, voorwoord in de Amsterdamse stadsflora *Van Muurbloem tot Straatmadelief* (1998).

Flora in beweging

Dynamische flora

Onze flora en dan met name de stadsflora is in verandering; soorten verhuizen, grenzen worden verlegd. Een deel staat onder druk, andere zitten in de lift of duiken voor het eerst op in ons laagland. De verschuivingen houden verband met ingrijpende, mondiale ontwikkelingen; klimaatverandering, veranderend landgebruik, stedelijke verdichting, groei van wereldwijde handel en intensiever reisverkeer.

De dynamiek van onze flora is fascinerend en een bron van zorg. Er is een paradox: onze lokale flora wordt 'verrijkt', tegelijk treedt er een mondiale nivellering op. Lokale, kenmerkende soorten verliezen terrein. Tekenend is de situatie in wereldsteden: daar neemt de biodiversiteit toe, maar de onderlinge verscheidenheid af, met alom meer en meer dezelfde soorten. Er is een lange traditie van nieuwkomers. Het verschijnen van soorten is van alle tijden; onze flora is van nature veranderlijk. In historische tijden – de periode tot 1500 – breidde onze flora zich uit met ruim 130 zogenaamde *archoefyten*. Via menselijke activiteiten kwamen ze binnen. Allereerst waren dat de *ruderalen*, verstoringsplanten die in onze contreien van nature vrijwel ontbraken. Dat bracht onder meer **Bijvoet**, die zich al voor de bronstijd vestigde. De oude tijd leverde ons ook klassiekers op: Grote klaproos, Korenbloem en Bolderik. Al voor het begin van onze jaartelling kwamen ze met graangewassen mee uit Klein-Azië. Later volgde de import van artsenijsplanten, kruiden en siergewassen, waarbij enkele in onze natuurlijke flora thuisraakten. Na de ontdekking van de Nieuwe Wereld (1492) door Columbus en daarmee de opkomst van wereldwijde handel werden alle werelddelen leverancier. Soorten die na 1500 zijn ingeburgerd worden aangeduid als *neofyten*.

De geschiedenis van neofyten is goed gedocumenteerd. Zo is bijvoorbeeld de komst van **Canadese fijnstraal** en **Vreemde ereprijs** vanuit Amerika nauwkeurig opgetekend. Neofyt is te vertalen als nieuwkomer, waarbij het niet uitmaakt waar deze vandaan komt. Plantensoorten die spontaan hun areaal hebben verlegd naar onze regio zijn neofyten. In plaats van neofyten wordt tegenwoordig steeds vaker gesproken over exoten, terwijl neofyt de meer passende, minder normatieve benaming is. Tot ver in de 20^e eeuw lifte het gros van de nieuwelingen onbedoeld, als *adventieven* met handelswaar mee. Tegenwoordig gaat de aanvoer via meer persoonlijke kanalen. We reizen meer dan ooit en nemen daarbij vanuit onze reisbestemmingen zaden als onbedoelde souvenirs mee naar huis; met bagage, kampeermateriaal, aan banden van campers en auto's. Daarnaast maken nieuwelingen meer dan ooit hun entree vanuit tuinen; na aanplant ontpoppen ze zich als tuinvlieders. Dat levert naast voorbijgangers ook blijvers op. Door klimaatverandering, soms biotoopveranderingen, weet een toenemend aantal van de aanvoerplanten zich zonder directe hulp van de mens te handhaven. De blijvende, inburgerende soorten worden deel van de inheemse flora. Zo niet de vele vluchtige *escapes* en *adventieven* die kort opbloeien en zich niet permanent handhaven.

A photograph showing a cluster of purple bell-shaped flowers (likely Campanula) growing in a bicycle fender. The fender is black and curved, and the flowers are surrounded by green leaves. The background is a grey, textured surface, possibly a wall or pavement. The title text is overlaid in white on the image.

Soorten in beeld

Soortenrevue

In deze Stadsflora staan 800 soorten; de belangrijkste vertegenwoordigers van de wilde stedelijke flora. Een prominente plaats is ingeruimd voor soorten die in belangrijke mate aan de stad gebonden zijn: de stadsafhankelijke en stadsminnende planten. Tot dit typisch stedelijke collectief horen vele nieuwkomers, die in onze steden in korte tijd een vaste positie hebben ingenomen. Naast deze stadsplanten 'pur sang' richt deze gids zich op de alledaagse, bijkomende stedelingen. Het zijn soorten die niet strikt aan het stedelijke gebied zijn gebonden, maar zich toch ook veelvuldig laten zien. En passant komen er allerlei andere verschijningen aan bod. In de **index** (zie aldaar) zijn alle soorten opgenomen, deels ook curiosa.

Informatie bij soorten

Alle soortteksten zijn geënt op gedegen wetenschappelijke bronstudies. Naast de actuele stand van zaken en belangrijke gegevens, worden de nieuw(st)e inzichten en trends gepresenteerd. Nieuw is de terugblik op het verleden met aandacht voor de geschiedenis van de stadsflora. Deel daarvan zijn historische data zoals eerste ontdekkingen, veelal gegenereerd uit historische flora's en oude herbaria.

Nieuwste data

Deze stadsflora is gebaseerd op de meest recente flora-data. Met FLORON zijn de analyses gemaakt en vertaald naar beeldinformatie in de inleiding en bij de soortbespreking (informatiebalk).

Kleurgroepen

De soorten zijn op bloemkleur gerangschikt en verder zo veel mogelijk op verwantschap en gelijkenis.

paars | violet | lila | blauw

rood | oranje | roze | bruinrood

geel | goudgeel | oker

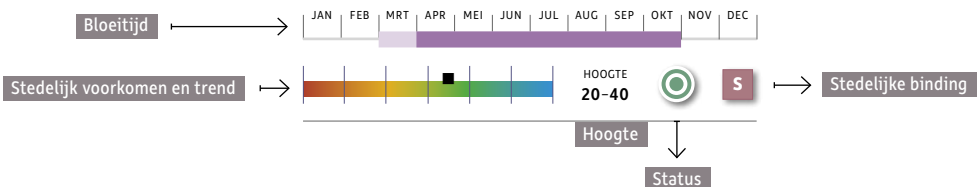

wit | crème

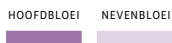
groen (ook soorten met onduidelijke bloemen, varens en grassen)

Informatiebalk

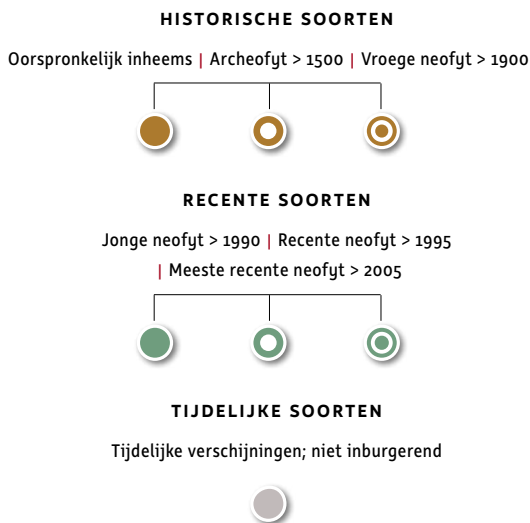
Bloeitijd

De klimaatverandering brengt hogere temperaturen, die de bloeitijd van planten sterk beïnvloeden. Soorten ontluiken steeds vroeger en met de zachtere winters wordt het groeiseizoen opgerekt. Een toenemend aantal planten bloeit in de winter en sommige daarmee het gehele jaar.

Status van soorten

Inheems staat voor thuishorend. Er wordt dikwijls gesproken over onze oorspronkelijk inheemse flora. Iedere tijdsperiode heeft echter haar eigen 'inheemse' flora. Het woord 'oorspronkelijk' is veelal misplaatst, omdat onduidelijk is naar welke periode wordt verwezen. Onze huidige inheemse flora bestaat uit planten die al vanaf de prehistorische tijd in ons land voorkomen, maar ook uit soorten die hier sinds kort zijn thuisgeraakt (ingeburgerd). Van veel soorten is de geschiedenis niet meer te achterhalen. Soms weten we iets uit onderzoek van fossiel stuifmeel. Hoe recenter de periode, hoe meer we weten. Nieuwkomers van na 1500 worden neofyten genoemd, die van daarvoor archeofyten.

Stedelijk voorkomen en trend

STEDELIJK VOORKOMEN:

TREND EN NIEUWKOMERS:

Hoogte van plant

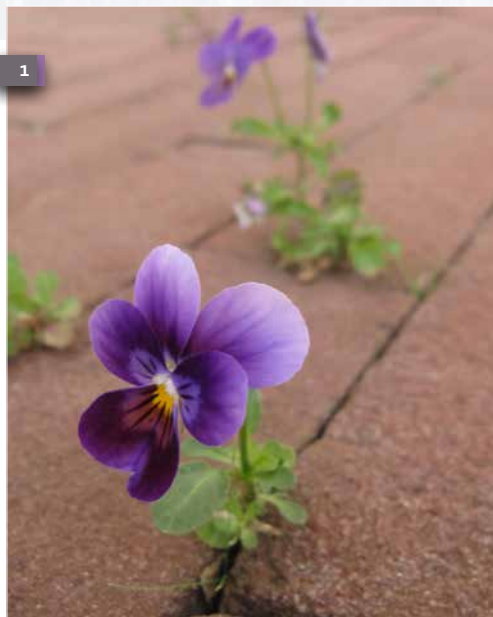
Hoogte in cm, bij hoog opgroeiende soorten in m (meter) met een ondergrens van 3 meter.

Stedelijke binding

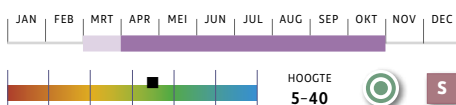
Stadsviooltjes

Viooltjes zijn populair. In cultuur zijn vele, bonte grootbloemvormen; de pensees. De straat is het toneel van kleinere, spontaan optredende wilde viooltjes.

Tuinviooltje

Viola tricolor Hortensis

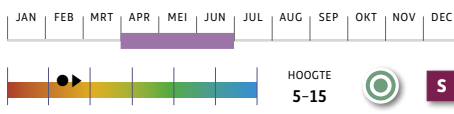

Tuinviooltje leidt een dubbelleven: in tuinen en bloembakken; daarnaast begeeft het zich op straat. De cultuurplanten leveren het zaad dat in de buitenruimte kiemt. In wilde toestand ondergaat het een metamorfose. De planten keren terug naar hun wildvorm met kleinere bloemen en meer oorspronkelijke kleuren. Dan ogen ze als **Driekleurig viooltje**, de stamouder. Dit inheemse *tricolor*-viooltje bloeit in pasteltinten, terwijl de escape bontkleurig is. Op straat verdwijnt het wilde tuinviooltje even vlot als het er kwam; het houdt geen stand.

Purperviooltje

Viola riviniana Purpurea

Purperviooltje is een nieuw stadsviooltje. Het zaait zich uit en vermeerdert zich vegetatief. Het is daarmee, anders dan tuinviooltje, een blijvertje. De soort is volledig thuisgeraakt op vochtige, beschutte plaveisels, in steegjes, tuingangen, hofjes, binnenplaatsen en muurkanten. Met deze voorliefde voor het stenige verschilt het van zijn stamouder, het **Bleeksporig bosviooltje** *Viola riviniana*. Daarvan is het een gekweekte variëteit; eerst geïntroduceerd in rotstuinen en nu succesvol op straat.

Dit viooltje – met dieppurperen bloemen en het paarze blad – wordt regelmatig als *Viola labradorica* aangeboden, waar het *purpurea* betreft.

Geheel wild is **Akkerviooltje** *Viola arvensis* met minieme witte bloempjes. Zelden treedt dit viooltje in onze binnensteden op, des te meer in de stadsranden. Daar volgt het omgewoelde, droge, zonnige zandgronden en toont het zich vooral op begraafplaatsen en in moestuinen. Op spoorterreinen weert dit tere viooltje zich kranig op grindbeddingen.

3

Zusterviooltje

Viola sororia

4

Maarts viooltje

Viola odorata

De jongste straatviool is **Zusterviooltje**. Deze nieuwkomer, afkomstig uit Noord-Amerika, maakt vanuit tuinen de overstap naar zonnige straatdelen. Als overblijvende plant blijkt het taai, kan het enige betreding goed aan. Wel verkiest het enige beschutting, dikwijls langs plaveiselranden en zo belandt het geregeld in de goot. De bij ons optredende escape is een gekweekte witte vorm met violette gespikkelde bloemen, terwijl de wildvorm egaal purper is. In zijn natuurlijke staat lijkt dit viooltje sterk op het Maarts viooltje. In 1806 werd het daarvan onderscheiden. De Latijnse naam, *soror* betekent zuster, verwijst naar de hechte band tussen beide 'zusterviooltjes'.

Maarts viooltje is een historisch viooltje, waarmee we sinds de oudheid vertrouwd zijn. Het is van mediterrane huize. Naast sierplant, geliefd als voorjaarsbode, is het een geneeskruid als voorjaarsbode, is het een geneeskruid en parfumleverancier. In onze steden floreert het op schaduwrijke plaatsen, onder heggen, in gazons, tuingangen en langs muurkanten. Met wortelstokken dijt het uit en bereikt het vlot nieuwe plekken. Mieren gaan met de zaden aan de loop, morsen een deel en helpen zo mee aan de verspreiding.

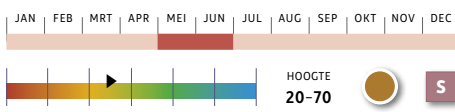
1 Tuinviooltje, dat in vele kleuren bloeit, leidt op straat een tijdelijk leven. **2 Purper-** en **3 Zusterviooltje** zijn daarentegen nieuwe, permanente verschijningen. **4 Maarts viooltje** vertoont zich zelden op straat, groeit meestal in oude gazons en randen van heggen.

1

Middelste duivenkervel

Fumaria muralis

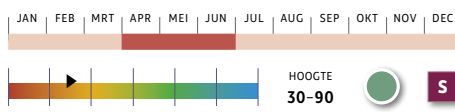
Middelste duivenkervel gaat schuil in tuinen, verstopt zich in heggen, perken en plantsoenen. Ook staat hij regelmatig in moestuinen, tuinderen en geveltuinen, rond boomvoeten, in rommelhoeken en op puinplekken. De soort is gesteld op warmte, zon en zandige, stenige bodems. Middelste duivenkervel groeit van Zuidwest-Europa noordwaarts tot op de Britse eilanden en in Nederland. In onze regio's is de soort niet van origine inheems, maar in Nederland al wel lang bekend; met de primeur in 1838 op de Amsterdamse Zeedijk. In België is deze duivenkervel beperkt tot Vlaanderen en hier een relatief recente verschijning (sinds 1941). Pas vanaf de jaren zeventig is de soort echt deel van onze flora geworden, met na 2000 flinke uitbreidingen in de zandregio's.

2

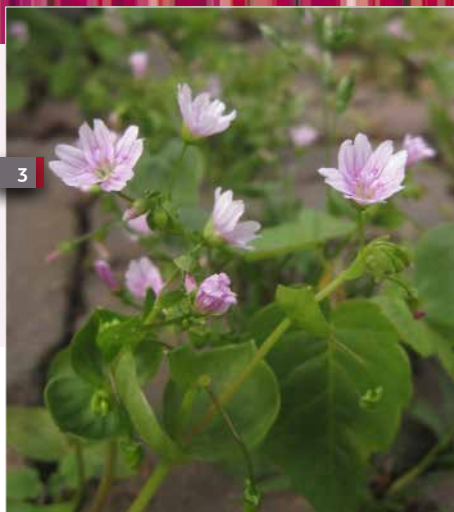
Rankende duivenkervel

Fumaria capreolata

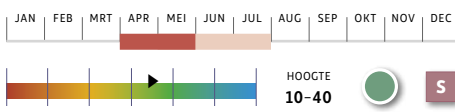
Rankende duivenkervel verrijkt steeds meer onze steden. Deze Zuid-Europese soort, met uitlopers tot op de Franse kust en Britse eilanden, verlegt haar grenzen; koerst nu vanuit het zuiden voortvarend noordwaarts. Enkele Vlaamse steden huisvesten dit 'klimmende smookkruid' al in de 19^e eeuw: Antwerpen, Leuven en Brussel. De plekken van weleer zijn Antwerpen-Wilrijk (1861) en Brussel-Tervuren (1866). Nu zijn er daarnaast nieuwe kernen in Sint Truiden, Brugge en Gent. Vanaf 1970 is de soort in de versnelling gegaan en na 1990 en 2010 ging er nog een tandje bij, waarbij ook de opmars in Nederland is begonnen. Rankende duivenkervel heeft een voorliefde voor lichtrijke plaatsen, op verrijkte bodems. Zij staat in zonnige ruigten, langs heggen, op puinhopen, in open plantsoenen en langs muurkanten.

Zo nu en dan duiken in onze steden ook kleine duivenkervels op, ook van zuidelijke komaf: *Fumaria parviflora* en *Fumaria vaillantii*. Van eigen bodem is **Gewone duivenkervel** *Fumaria officinalis*; een meer voorkomende soort van gelijksoortige plekken.

Roze winterpostelein

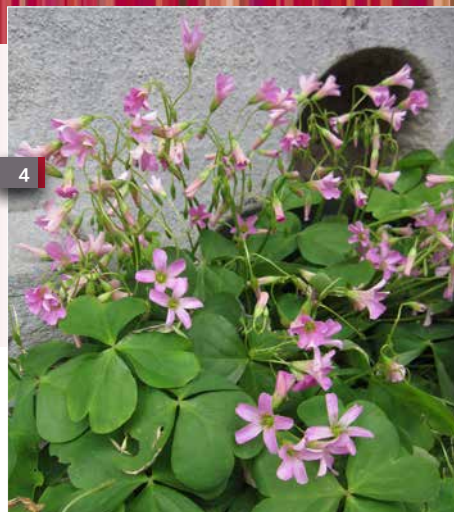
Claytonia sibirica

Roze winterpostelein is thuis in Oost-Azië en Noord-Amerika. In kwekerijen werd ze als sierplant omstreeks 1940 binnengehaald en maakte daar furore. Het plantje bleek gemakkelijk uit te zaaien en de oogst werd met vele liefhebbers gedeeld. Al snel was er een teveel en groeide ze uit tot een kwekerijonkruid en een kwekersverdriet. Een deel van het overschot ging met tuinafval naar buiten. Op die manier maakte ze ook haar opmars in stedelijke biotopen. De soort is nu deel van groene, tuinrijke buurten, parken, plantsoenen, ruige overhoekjes en begraafplaatsen. In binnensteden staat ze in beschaduwde geveltuinen, oude stadstuinen, steegjes, tuingangen en hofjes. Soms verschijnt het plantje spontaan in plantenbakken.

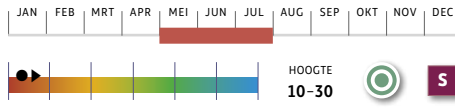
Twee zuidelijke **duivenkervels**: **1** **Middelste** in Brugge en **2** **Rankende** in Breda. **3** **Roze winterpostelein** in een Alkmaars plantsoen.

4 Nieuweling **Stippelklaverzuring** toont zich het meest in Vlaamse steden, zoals in Antwerpen.

Stippelklaverzuring

Oxalis debilis

Teerroze, fragiele planten lijken het, maar Stippelklaverzuring en Knolklaverzuring kunnen het straatleven goed aan. Het geheim zit hem in de knollen, waarmee ze zich vlot vermeerderen en keer op keer opnieuw uitgroeien; hierin huist de kracht van alle *Oxalis*-soorten. Het blad bestaat uit drie hartvormig ingesneden deelblaadjes, zoals bij *Trifolium*-klaversoorten. Een uitzondering vormt 'klavertje vier' *Oxalis tetraphylla* dat als geluksklaver wordt verkocht, maar niets met de echte klavers van doen heeft. **Stippelklaverzuring** volgt de weg van het succes en is in opkomst met name in Vlaamse steden (Antwerpen, Lokeren, Leuven en Gent) en soms duikt **Knolklaverzuring** *Oxalis articulata* op. Beide zijn van Zuid-Amerikaanse origine en al lange tijd ingeburgerd in mediterrane gebied. Met de import van kuipbomen, veelal olijfbomen en waaierpalmes, liften de klaverzuringen als onkruid mee. Daarmee is een bron voor deze soorten ontstaan: worteldelen komen, bijvoorbeeld bij het verpotten, op straat terecht. Stippelklaverzuring vormt ook kiemkrachtig zaad; dat verklaart haar optreden op straat, waar ze soms vanuit een smalle voeg opbloeit.

Stedelijke boterbloemen

Stedelijke boterbloemen, ze zijn er, maar niet overmatig. Van de twaalf inheemse soorten wagen zich er drie in de stad. Kruipende boterbloem doet dat met bravoure, tot op straat toe. Daarbuiten laten Knolboterbloem en Speenkruid zich niet onbetuigd.

Gewoon speenkruid *Ficaria verna* is deel van de groene stad. Het is gebonden aan oudere, rulle bodems die in de schaduw liggen. In het stedelijk groen viert het hoogtij op de historische stadswallen, in monumentale parken, oude tuinen en hofjes, langs lommerrijke lanen en op begraafplaatsen. Speenkruid is in wezen een voorjaarsboterbloem met een sterbloemige bloemkroon. Vanuit de speenvormige wortelknolletjes bloeit het al op in februari, soms eerder. Daarna laat het zich uitbundig zien met van eind maart tot in april een prachtige, massale bloei. Deze is van korte duur, na de voorjaarspiek verdwijnt het snel uit beeld; de plant sterft bovengronds af en leidt de rest van het jaar een verborgen bestaan.

Nieuw is **Vreemd speenkruid** *Ficaria ambigua*, een grootbloemige soort met vaak gemarmerde bladeren. Het is daarmee voor velen extra attractief en ook toenemend verkrijgbaar in de handel. Zo raakt het steeds meer thuis in de stedelijke omgeving.

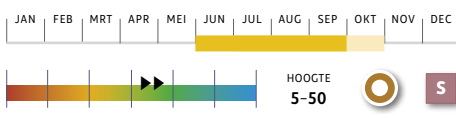
Kruipende boterbloem *Ranunculus repens* is een allround stadsbewoner, die overal aardt. Ze is nagenoeg tegen alle omstandigheden opgewassen. Met extremen weet ze raad: op verdichte bodems, die na regenval lang blank blijven staan, doet ze het uitstekend. Het zijn de plekken waar de concurrentie 'kopje onder gaat'. Ook betreding verdraagt ze in hoge mate en daarmee is ze in gazons en op straat een succes. Met haar kruipende groeiwijze is ze bovendien als pionier ijzersterk: ze neemt voortvarend, vast en zeker de ruimte in. Zo vestigt de soort zich stevig in moestuinen, plantsoenen, boomvoeten en verwaarloosde tuinen. Op braakliggende terreinen, puinhopen en in overhoeken volgt ze eenzelfde strategie. In droge, kalkhoudende gazons en bermen – met name op begraafplaatsen – is Kruipende veel minder in haar element. Hier neemt **Knolboterbloem** *Ranunculus bulbosus* de honneurs waar.

Postelein

Portulaca oleracea

Postelein is een warmteminnaar die de zomerzon nodig heeft. De soort stamt waarschijnlijk uit het Middellandse Zeegebied. In historische tijd is de plant in onze contreien in cultuur genomen. De jonge bladeren en stengels werden als groente geteeld. De positie van Postelein binnen onze flora was omstreden. In de 17^e eeuw gold hij als ingeburgerde plant: "komt vanzelf voort in bouwlanden en moeshoven", maar later werd dat betwijfeld. Nu is duidelijk dat Postelein volwaardig deel is van onze flora. Daarmee is Postelein gerehabiliteerd. Warme zomers zorgen voor meer Postelein. Deze eenjarige komt in toenemende mate tot ontwikkeling op open, snel opwarmende, droge, meestal zandige, stenige grond. Waar de zon heerst liggen de hotspots: in randen van plantsoenen, op plaveisels en dan

1 **Kruipende** is dé meest stedelijke **boterbloem**. In het voorjaar voegt zich daarbij het verwante Gewoon speenkruid, met in diverse kuststeden, waaronder Haarlem, ook **2** **Vreemd speenkruid**, een afwijkende, grootbloemige soort. **3** **4** **5** Op zonnige plaveisels breidt **Postelein** zich flink uit.

vooral langs muurkanten, op kale zandbodems van begraafplaatsen en op grindbedden in tuinen. Met zijn dikke, succulente bladeren is de plant uitstekend tegen droogte bestand. Postelein is een typische pionier die profiteert van schoffelen en onkruidbestrijding. Hij wordt vaak vergezeld door Kleine majer en tegenwoordig ook Straatwolfsmelk. Postelein bloeit met kleine gele bloemen, die zich in de late ochtend kortdurend openen.

"Postelein houdt van warmte en is uitstekend tegen droogte bestand. Iedereen die wel eens geprobeerd heeft de plant te drogen kan dit beamen. De plant komt net zo vers uit de plantenpers als dat hij er in gaat!" Floron, 2019.

Ornamenteal oranje

Twee sierlijke nachtschaden, beide geliefd als tuinplant, bewegen zich steeds vaker op straat. De witte bloemen vallen in het niet bij de oranje vruchtpracht.

Echte lampionplant *Alkekengi officinarum* is een Euraziatische soort, die vanaf de middeleeuwen in cultuur is. Ze dankt haar naam en faam aan de feloranje, opgeblazen kelk, die de vrucht omhult. De subtiele, roomwitte bloempjes, blijven vaak onopgemerkt. Uit tuinafval verwildert de soort, geholpen door wortelstokken die gemakkelijk opnieuw uitlopen. Daarmee dringt ze vanuit (gevel)tuinen ook door in plaveisels; vanuit de voegen, met name muurkanten, schiet ze dan als straatplant op.

Oranjeboompje *Solanum pseudocapsicum* is een populaire sierplant; niet vanwege de bloei, ze draagt onopvallende witte bloemen, maar om haar felgekleurde oranje bessen. De plant hoort tot de nachtschaden, een veelzijdige plantenfamilie met giftige soorten en prominente voedselplanten, als paprika, tomaat en aardappel. Het boompje, in feite een

struikje, is afkomstig uit de bergen van Peru en Ecuador. In Zuidwest-Europa kwam het al vroeg terecht, nadat Portugezen deze nachtschade meebrachten. Als ornamentale plant is het onder de naam *Madeira winter cherry* een begrip. Op de Azoren raakte het thuis, ook in volstrekt natuurlijke biotopen en op het hele Iberische schiereiland ging het dezelfde weg. De opkomst in onze noordelijke regionen is van recente datum, maar de bron is aloude. Ook bij ons leveren de sierplanten nazaten op, die hun eigen gang gaan. Zo verwildert het op straat en in geveltuinen. De soort is niet winterhard en dan vooral de jonge planten, maar op beschutte plekken, in de warmte van gevelmuren, overleeft het. Met name in de verstedelijkte Randstad slaagt de soort daar steeds vaker in. Amsterdam telt al meer dan twintig plekken, waarbij het zich ook spontaan uitzaait.

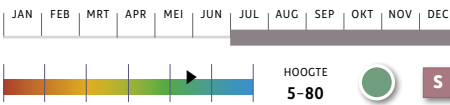

4

Beklierde nachtschade

Solanum nigrum subsp. *schultesii*

Beklierde nachtschade is warmtebehoevend, leeft op met de zomerwarmte. In korte tijd groeien er forse, weelderige planten uit. Deze nachtschade is eind 19^e eeuw vanuit Zuid-Europa onze steden binnengedrongen en geldt nu als typisch urbaan. Beklierde nachtschade huist vooral in stadscentra, overtroeft daar Zwarte nachtschade subsp. *nigrum*, waaraan ze nauw verwant is. Het zijn beide pioniers van voedselrijke, verstoorde bodems. Zwarte nachtschade geldt als archeofyt, een soort die al voor 1500 op akkergronden ingeburgerde.

1 Echte lampionplant met de opvallende naamgevende vruchtkelken. **2** **3** Oranje-boompje in vrucht en bloeiend. **4** Beklierde nachtschade komt in warme stadsbiotopen tot flinke wasdom. **5** Zwarte nachtschade is bescheidener in haar performance.

Ze is nu vooral thuis op omgewerkte bodems, in moes- en volkstuinen en braakliggende terreinen. Ze heeft niet die stedelijk binding die Beklierde nachtschade kenmerkt. In de koudere, noordelijke regio's is Beklierde nachtschade schaars en Zwarte, ook in de steden, de bovenliggende soort. Beklierde nachtschade verkiest zonnige muurkanten, is een gevelspecialist, waar ze vaak samen met Kruipertje voorkomt. In Amsterdam, waar de soort in 1931 verscheen, is dat volop te zien.

5

Fragiele muurvarens

Veel muurvarens zijn robuust, maar er zijn ook tere, kwetsbare soorten. Met hun fijne bladeren zijn ze gevoelig voor verdroging. De warmere zomers vormen op zich geen probleem, wel de langere, extreem warme, droge perioden die zich vaker voordoen. Ieder voorjaar is het afwachten of deze fragiele varens vanuit hun wortelstokken opnieuw uitgroeien. Rechte driehoeksvarens en Blaasvarens behoren tot onze meest bedreigde muurplanten.

Er zijn meer droogtegevoelige varens op muren die daar terugtreden: **Moerasvaren**, **Wijfjesvarens** en **Gebogen driehoeksvarens**. Het zijn soorten die niet primair op muren zijn aangewezen en het daarbuiten op voor hen meer geëigende plekken aanzienlijk beter doen. Het voorkomen van **Moerasvarens** op muren is curieus. Gewoonlijk is dit een soort van zure, vochtige, natte bodems. Toch is ze

op muren een terugkerende gast. Van varens is bekend dat ze de concurrentiedruk ontlopen door marginale standplaatsen op te zoeken – samengevat in de term *ecological escapism*.

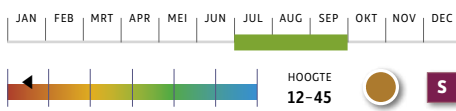

3

Rechte driehoeksvaren

Gymnocarpium robertianum

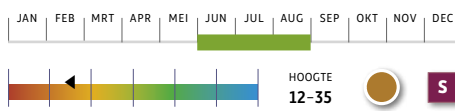
Rechte driehoeksvaren dreigt uit onze steden te verdwijnen. Deze kritische varen is afhankelijk van kalkrijke, oude muren, waarbij de muur en atmosfeer voldoende vochtig moeten zijn. Baambrugge neemt een bijzondere positie in. Hier bivakkeert de soort al sinds 1952 op een stenen boerderijdak. In 1964 was herstel nodig; dat gebeurde met behoud van deze varen. Elders in het laagland zijn er kortdurende vestigingen op wal- en sluismuren. Sporadisch houdt de soort het langer uit. Dat is het geval in Oostende, waar ze sinds 1998 een vaste, bescheiden positie bezet op een kaaimuur. Af en toe verzorgt Rechte driehoeksvaren meer wonderlijke optredens. Zo ontpopte ze zich als perronvaren. In 1983 kwam ze op een viertal perronmuren aan het licht, na een varen-inspectie van alle Nederlandse treinstations. Haar performance als perronplant bleek van voorbijgaande aard; nu wordt ze daar niet meer gezien. Recent was er wel een nieuwe verrassende vertoning in een Utrechtse straatput.

4

Blaasvaren

Cystopteris fragilis

Blaasvaren is een kieskeurige muurplant. Ze verlangt oude, vochtige, kalkrijke muren die voldoende beschaduwd zijn. Veel andere muurvarens zitten in de lift, zo niet Blaasvaren: zij verkeert in misère. Alleen in Gent is daar weinig van te merken: op de kaaimuren daar is het nog een vrolijk makende verschijning. Kleinere spots zijn er in Maastricht, Valkenburg, Amsterdam en Haarlem. In Haarlem was Blaasvaren talrijker, tot aan de restauraties van walmuren. De toekomst ziet er sowieso weinig rooskleurig uit. Nieuwe walmuren worden steeds 'droger' geconstrueerd. Met de betonnen achterwanden kan er vanuit de achterliggende grond geen vocht meer in de muur doordringen. Dat is funest voor alle muurvarens, zeker voor Blaasvaren.

- 1 Een nauw, vochtig steegje in Goes; letterlijk een varenrijk.
- 2 **Moerasvaren** als muurvaren in Enkhuizen.
- 3 Dé groeiplaats, al sinds 1952, van **Rechte driehoeksvaren** ligt in Baambrugge.
- 4 **Blaasvaren** op basaltkade aan Haarlemse Brouwersvaart.

Stenen stad

(Oude) muren | muurflora

AMERSFOORT ► Nieuwe muurflora Vathorst ³¹⁷ | AMSTERDAM ► Unieke varenflora ³²³ en Stenen Hoofd ³²⁷
BRUGGE ► Muurplantenstad ³⁴² | DEN HAAG ► Varenrijke tuinmuren ³⁵²
GENT ► Levende bouwwerken ³⁷⁰ en Een gezegende flora ³⁷⁰ | GRONINGEN ► Een rondje Diepenring ³⁷⁵
LEUVEN ► Muurflora langs de Dijle ³⁸⁸ | MAASTRICHT ► Levende muren ³⁹⁵ en Een florafront ³⁹⁷
UTRECHT ► Een steenhard bestaan ⁴²⁵ | WAGENINGEN ► Kasteelruïne ⁴³⁵

Straatputten en keldergaten | varens

ANTWERPEN ► Verborgene varens ³³² | UTRECHT ► Flora van de onderwereld ⁴²⁴ en Straatputtenflora ⁴³⁰

Steenglooiingen | muurflora

ROTTERDAM ► Bezield basalt ⁴¹²

Plaveisels

BRUSSEL ► Ode aan de kasseien ³⁴⁷ en Zomaar een dag in Molenbeek ³⁵¹
GENT ► Ommetje stadshart ... rond het Gravensteen ³⁶⁷ | MAASTRICHT ► Voeten- en voegenwerk rond Het Bassin ³⁹⁷ | NIJMEGEN ► Straatflora Altrade ⁴⁰⁸ | ZUTPHEN ► Vrijplaats voor wildgroei

Vegetatiedaken | dakflora

INLEIDING ► *Sedum*-soorten op daken | HAARLEM ► Dakflora Seinwezen

Ruige stad

Overslagplaatsen | importflora

ANTWERPEN ► Plantenimport van allure ³³⁸
DEVENTER ► Pothoofd in memoriam ³⁶¹ | GENT ► Van lading tot flora ³⁶⁸
ROTTERDAM ► Vreemde planten ⁴¹⁵

Haventerreinen | ruigteflora

GENT ► Achterom Achtervisserij ³⁷¹ | MIDDELBURG ► Rondje dok en kaai ⁴⁰³
TILBURG ► Wonderlijke wolplanten ⁴²¹ en Levende haven ⁴²²

Steenkoolbergen | terrilflora

GENK ► Een flora-expeditie op terrills ³⁶³ | ³⁶⁴

Spoor- en trambanen

BRUSSEL ► Speuren langs tramsporen ³⁴⁹ | HAARLEM ► Spoorflora van het seinwezen ³⁷⁹
en Perronkanten ³⁸¹ | SIMPELVELD ► Spoorzoeken ⁴¹⁸

Groene stad

Groen stadscentrum

AMERSFOORT ▶ Gekoesterd stadsgroen ³¹⁵ | AMSTERDAM ▶ Plantage ³²⁶
ANTWERPEN ▶ Groen kwartier ³³⁵ | BRUGGE ▶ Florissant stadsgroen ³⁴² | IEPEL ▶ Groen bolwerk ³⁸⁵
LEUVEN ▶ Levendige Dijlestad ³⁸⁸ | UTRECHT ▶ Wilde stadstuinen ⁴²⁹ | VEERE ▶ Stemmig groen ⁴⁰⁵

Historisch stadsgroen

BREDA ▶ Monumentaal stadsgroen ³³⁹ | IEPEL ▶ Groen bolwerk ³⁸⁵ | WAGENINGEN ▶ Botanisch bastion ⁴³²

Begraafplaatsen

BRUGGE ▶ Botanisch boeiende begraafplaatsen ³⁴⁶ | NIJMEGEN ▶ Gezegende stadsflora ⁴⁰⁶

Spontane bosvorming

GENT ▶ Groenevalleipark; stadsbos van de toekomst ³⁷³
LEUVEN ▶ Groen stadswoud ³⁹² en Anna Paulownaboom ³⁹² | TILBURG ▶ Hemelse bomen ⁴²³
UTRECHT ▶ Vermaarde, bewaarde Vijgenboom ⁴²⁵

Heemgroen

AMSTELVEEN ▶ Eigenzinnige heemflora
BRUSSEL EN WAGENINGEN ▶ Gekielde dravik; een erfenis uit de botanisch tuin

Tuingangenflora

DEN HAAG ▶ Rondje Haags-Indië; tuinachterrommetjes ³⁵⁴ | GRONINGEN ▶ Bossige tuingangen ³⁷⁶
MIDDELBURG ▶ Achterom in de binnenstad ³⁹⁹

Moes- en volkstuinen | gazons

WAGENINGEN ▶ Plantaardige bodemschatten ⁴³² en Stadsakkerflora ⁴³⁶ | SOORTENDEEL ▶ Blauwe gazons

Thema's

Stadsplantenonderzoek

ALKMAAR ▶ Trendwatch stadsflora | AMSTERDAM ▶ Voortvarend varenonderzoek en Eikvarens op stadsbomen | DEN HAAG ▶ Muurflora; traditie en trend | GRONINGEN ▶ Zicht op nieuwkomers
NIJMEGEN ▶ Gezegend met nieuwkomers | MIDDELBURG ▶ Zuidelijk plantenportaal
ROTTERDAM ▶ Complexe alsemsoorten | INLEIDING ▶ Mediterrane kruitplantenflora

Soortbescherming

AMSTELVEEN ▶ Een levend archief voor stadsplanten | AMSTERDAM ▶ Steenhavikskruid; botanisch erfgoed | BREDA ▶ Geschiedschrijving geneeskruiden | DEVENTER ▶ Terugkeer Muurbloem
LEUVEN ▶ Pijlscheefkelk; hervonden stadplant | MIDDELBURG ▶ De stad geeft en neemt
ROTTERDAM EN UTRECHT ▶ Florabehoud en varentransplantaties

Botanische geschiedenis

ANTWERPEN ▶ Vroege stadse flora's | GRONINGEN ▶ Historische terugblik
HAARLEM ▶ Historische Haarlemse flora | IEPEL ▶ Verfflora uit het verleden
LEIDEN ▶ Het Leids Herbarium | NIJMEGEN ▶ Nijmeegse botanici in memoriam
ROTTERDAM ▶ Oorlogsflora | ZUTPHEN ▶ Stad van De Gorter

ALKMAAR

Een opkomende stadsflora

Het middeleeuwse centrum van Alkmaar is met recht een beschermd stadsgezicht. Er is een aaneenschakeling van grachten, oude hofjes en eeuwenoude huizen. Klassiek in deze kaasstad zijn het Waagplein, de Waagtoren en de Grote Sint-Laurenskerk. Sfeervol is het alom, met name in 't Fnidsen, een schitterende oude straat vol monumentale panden. De historische contour van de vestingstad, met haar omwalling en water, bleef goeddeels bestaan. De oude ommuringen verdwenen, alleen aan de Wageweg, bij het Victoriepark, rest een muurfragment dat in de jaren vijftig werd blootgelegd. De stadshistorie is rijk, maar het ontbreekt aan een florageschiedenis; anders dan in andere oude steden. Recent kwam de ommezwaai: wat eerder niet in beeld was, is nu scherp in het vizier. De Alkmaarse flora ligt onder de loep en hoort nu tot de meest intensief onderzochte van het laagland.

Natuurlijke historie

Van veel oude steden is de 19^e-eeuwse flora opgetekend, maar niet die van Alkmaar. Er zijn geen historische bronnen en in herbaria laat Alkmaar het ook afweten. Er zijn twee uitzonderingen; in het geschrift *Natuurlijke Historie* (Houttuyn, 1796) is er een vermelding van **Steenbreekvaren**: "op muur van den oude Brug aan 't huis Ypenstein bij Alkmaar". Bedoeld wordt het nu allang verdwenen slot Ypstein bij Heiloo. Echt Alkmaars is een herbariumstuk met Steenbreekvaren, dat de Haagse apotheker Vrijdag-Zijnen rond 1850 verzamelde: "op muren van nieuwe kerk", de huidige Kapelkerk. Een eeuw later, komt in Nederland alom de interesse voor de muurflora op, maar deze gaat ook aan Alkmaar voorbij. Alleen Sam Segal, meester van de muurflora, noteert er in 1953 **Muurvaren**, **Muurleeuwenbek** en in 1960 **Tongvaren**.

Uiteindelijk bracht de muurflora het floristisch onderzoek in Alkmaar toch op gang. Vanaf de jaren negentig groeide de lijst ontdekkingen en het enthousiasme. Naast Tong- en Steenbreekvaren, brachten de walmuurinspecties

Kamilleknopje

Zwartsteel, **IJzervaren**, **Smalle ijzervaren**, **Stijve naaldvaren**, **Glansschildvaren**, **Muurfijnstraal**, **Gele helmbloem**, **Geelwitte helmbloem** en **Halsbloem**. Een deel van deze soorten verdween, maar de opgewekte geestdrift bleef. De aandacht werd meer en meer verlegd naar de straatflora. Een oproep ging daaraan vooraf: "Veel steen, hogere temperaturen, grote dynamiek, maar ook plekjes die langere tijd in rust zijn, brengen een rijke stadsflora voort ... die verdienen aandacht". Met deze focus ging een groeiend gezelschap aan de slag. Dat zorgde voor een imponerend resultaat: 1100 soorten voor Groot-Alkmaar, 480 voor het centrum met 110 zeldzaamheden. Er zijn maar weinig steden die aan deze aantallen kunnen tippen. Waar Alkmaar eerder achterliep, gaat het nu voorop.

Trendwatch stadsflora

De Alkmaarder flora bloeit overal op. De kaart-route volgt het voetspoor van stadsfloristen en hun ontdekkingen. De nieuwe generatie floristen heeft een nieuwe voor noviteiten. Het duo **Straatwalstro** en **Kamilleknopje** dat later elders opgang maakte, ging van start in Alkmaar. Het opsporen van deze minia-

turen is buk- en knieënwerk. In het Nationaal Herbarium Nederland zijn de eerstelingen van het stedelijke laagland vereeuwigd, beide ontdekt in 2018. Het etiket geeft de details: bij Straatwalstro: "200 exemplaren in Aalbersestraat, langs gevels en in goten tegen trottoirbanden" en bij Kamilleknopje "15 in de Hofstraat". Het tweetal blijkt een blijvend succes. Kamilleknopje breidde zich enorm uit [52.6296-4.7488](#) ①, Straatwalstro evenzo met nieuwe optredens in de Sint Annastraat [52.6292-4.7531](#) ② en Tuinstraat [52.6349-4.7422](#). Naast dit doorgebroken duo en andere vroege successoorten **Kransmuur** en **Kransgras**, staan er nog meer nieuwkomers te dringen. Alkmaar neemt daarbij met andere steden het voortouw; is trendsetter met **Slaapkamergeluk** (veel in 't Fnidsen), **Straatwolfsmelk**, **Gladder wolfsmelk**, **Klein fakkelgras** en **Zuidelijke brandnetel**. Het hele collectief heeft zuidelijke roots; huist oorspronkelijk in mediterraan gebied. Het zijn ongewilde vakantiesouvenirs die als zaden meereizen met bagage of zich

hechten aan banden of het chassis van auto's en campers. Nog vaker komen ze mee met olijfbomen en waaierpalmen. Deze worden in kuipen uit Zuid-Europa gehaald om onze straten te verrijken. De in de kuip verborgen, meereizende zuidelijke onkruiden leveren in dit geval de onbedoelde toegift. Zo kwam in Alkmaar recent Koraalhelmkruid binnen, dat in Amsterdam op vergelijkbare wijze tot een straatsucces uitgroeide. Wellicht dat Alkmaar volgt. Naast 'kuipescapes' zijn er klassieke tuinvlieders; soorten die vanuit tuinen hun kans grijpen en zich daarbuiten manifesteren. **Piramideklokje** [52.6316-4.7343](#) en Varenhelmbloem zijn daaraan te danken. Van een andere orde is **Kalkraket**, die in onze steden – onder meer in Alkmaar in de Venusstraat – in boomspiegels opkomt [52.6290-4.7777](#). Wellicht komt ze bij boomaanplant met kluiten of boomzand mee. De nabijheid van duin en zee geeft de stadsflora van Alkmaar eigen accenten, die ze met weinig steden deelt. Zo treden allerlei kustplanten op, waaronder **Laksteeltje** in

Historisch centrum

buitenwijken en het centrum [52.6368-4.7432](#), **Zilteschijnspurrie** en kortstondig opkomende soorten als **Murganzenvoet**, Rode aardbeispinzie en Gegroefde veldsla. Verbazend is de standvastigheid van **Blauwe bremraap**; al sinds 1986 nabij Station Alkmaar [52.6384-4.7449](#).